

РЕЦЕНЗІЯ
НА ВИБРАНІ НАУКОВІ ПРАЦІ С.І. ПИРОЖКОВА (ТОМ 1)
ДЕМОГРАФІЧНИЙ І ТРУДОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ¹

Наукова література із соціально-демографічної проблематики збагатилась визначною роботою фундаментального рівня: нещодавно вийшов друком перший том вибраних наукових праць знаного українського вченого-демографа, академіка Національної академії наук України С.І. Пирожкова «Демографічний і трудовий потенціал». Це видання узагальнює результати багаторічних наукових напрацювань автора з питань методології і методики демографічного аналізу та прогнозування, демографічної історії, порівняльних соціально-демографічних досліджень.

Відповідно до різнопланової тематики даного демографічного видання у ньому викремлено кілька частин. Відкриває книгу представлена зі змінами і доповненнями одна із ранніх, однак доволі відомих у середовищі професійних демографів, робота С.І. Пирожкова, присвячена висвітленню проблематики взаємозв'язків демографічних процесів і вікової структури населення. У ній міститься ґрунтовний аналіз демографічних моделей відтворення населення та відображення у них взаємозв'язків основних демографічних параметрів. На статистичних матеріалах, що характеризують різні реальні населення, автор досліджує зміни у віковій структурі у процесі переходу від екстенсивного до інтенсивного типу відтворення населення, здійснює порівняльний аналіз впливу процесів народжуваності, смертності та міграції на формування вікової структури населення. У роботі реалізовано також і «зворотний» напрям дослідження взаємозв'язків вікової структури у системі відтворення населення – оцінку її впливу на демографічні процеси і на зростання населення. Цей напрям демографічного аналізу, що протягом тривалого часу не втрачає своєї актуальності, автор надалі успішно розвиває в одній із більш пізніх наукових праць – статті «Вікова структура як фактор відтворення населення», що також увійшла до рецензованого видання. У підрозділі «Демографічні структури і потенціали», де вміщено згадану статтю, значний науковий інтерес становить також ще дві роботи («Демоекономічні структури» та «Соціально-економічні наслідки зрушень у віковому складі населення»), якими свого часу було фактично започатковано в Україні конкретні дослідження у царині економічної демографії.

Окрему увагу у виданні автор приділив аналізу міграційних процесів. Статті, які увійшли до відповідного підрозділу вибраних праць академіка С.І. Пирожкова, розкривають широкий спектр питань, що стосуються міграційного руху населення України, а також Росії і країн Східної Європи. Опубліковані праці уособлюють внесок у дослідження детермінант трудової міграції населення України в Росію, проблем нелегальної міграції та

---

¹ С.І. Пирожков. Вибрані наукові праці. У двох томах. Том 1. Демографічний і трудовий потенціал. –К.: Київ.нац.торг.-екон.ун-т., 2008. – 934с.

взаємозв'язків міграційної рухливості населення і особливостей прикордонного режиму та його регулювання, питань формування міграційної політики України у сучасних умовах. Вищеокреслені питання автор розглядає не лише із суто демографічної точки зору, а і з позицій досягнення національної безпеки нашої країни, в ув'язці зі стратегією її соціально-економічного розвитку.

Безумовно, центральним і ключовим у рецензованому виданні є розділ «Трудовой потенциал населения», в якому вміщено чи не найбільш фундаментальну наукову працю автора, один із взірців вітчизняної демографічної класики – матеріали його монографії «Трудовой потенциал в демографическом измерении». У цій книзі розкривається авторська концепція трудового потенціалу населення як багатомірної категорії людського ресурсу. Даною роботою було закладено основи формування і реалізації нового напрямку у демоекономічних дослідженнях – *потенціалізму*.

Для цієї наукової праці характерне чітке виділення теоретико-методологічних та прикладних аспектів дослідження трудового потенціалу. Висвітлення багатограних методологічних і методичних проблем дослідження й оцінки трудового потенціалу цілком логічно доповнюється розглядом демографічних перспектив його формування, аналізом основних підходів і методів, що використовуються у демографічному прогнозуванні, оцінкою їх можливостей та доцільності застосування у нинішніх умовах. У роботі узагальнено наявні методи математичної демографії, що застосовуються для статистичної оцінки соціально-демографічної складової формування трудового потенціалу. Крім того, автором з позицій сьогодення і на основі результатів проведеного дослідження сформульовано рекомендації щодо економічного реформування в інтересах перспективного розвитку трудового потенціалу населення.

Окрім матеріалів монографії «Трудовой потенциал в демографическом измерении», даний розділ вибраних наукових праць містить також кілька оригінальних статей, присвячених тематиці трудового потенціалу, формування ринку праці у сучасній Україні, а також таким аспектам багатогранної соціально-трудової проблематики, як становлення середнього класу, передумови та наслідки формування громадянського суспільства в країні.

В окремому розділі видання зібрано наукові праці автора, присвячені історії демографії і статистики в Україні. У ньому містяться ексклюзивні науково-літературні матеріали, що стосуються демографічної історії України з часів становлення української нації: тенденцій динаміки та відтворення населення українських земель з XVIII до початку XX сторіччя; аналізу демографічної ситуації в Україні у 20–40-х роках XX ст. (у тому числі оцінки втрат від голодомору і в роки Великої Вітчизняної війни), а також питань становлення демографічної політики у першій половині минулого століття.

Автора вирізняє глибоке знання і шанобливе ставлення до наукової спадщини українських і російських демографів і статистиків. В історичному розділі видання вміщено низку написаних ним у різні періоди начерків, що присвячені життєвому шляху та творчій діяльності таких відомих вчених, як О. А. Квіткін, В. Г. Михайловський, А. Л. Перковський. До книги увійшли також стаття з критичного аналізу становлення статистичної науки на теренах нашої країни та одна із новітніх робіт, написана для обґрунтування створення вже у незалежній Україні спеціалізованого наукового центру з демографічних проблем – Інституту демографії та соціальних досліджень у системі Національної академії наук.

Демографічному розвитку сучасної України та його перспективам присвячено низку недавніх робіт академіка С. І. Пирожкова, що зібрані у передостанньому розділі видання «Демографічний розвиток України». На особливу увагу тут заслуговують статті, в яких демографічна тематика розглядається у широкому соціально-економічному контексті: у зв'язку із проблемами людського розвитку у цілому, питаннями, що стосуються рефор-

мування соціальної сфери, а також викликами і обмеженнями, які нині породжує демографічний фактор щодо можливостей забезпечення сталого економічного розвитку.

Значне місце у рецензованій книзі відведено і викладу результатів порівняльного аналізу сучасного стану відтворення населення і демографічних перспектив України та Росії: завершують видання фрагменти книги «Население России и Украины». У ній на багатому фактичному матеріалі дається комплексна порівняльна оцінка перебігу основних демографічних процесів та стану демографічних структур у цих двох країнах переважно за сучасний період їх становлення як незалежних держав. Водночас проникнення, у ряді випадків, у спільну демографічну історію цих країн дає автору матеріал для пояснення спільних рис і певних відмінностей щодо сучасних тенденцій їх демографічного розвитку та особливо – для уточнення демографічних перспектив.

У книзі міститься аналіз сучасного наукового доробку різних авторів у царині демографічних прогнозів для України і Росії і подано (у розділі 3) прогностичні сценарії, методичні аспекти та основні результати багатоваріантного імовірнісного демографічного прогнозу для цих країн, розробленого автором у співпраці з російськими колегами—демографами. Особливо варто наголосити на науковій новизні методологічних підходів та застосованого методичного інструментарію імовірнісного прогнозування демографічних процесів. Привертає увагу і становить безумовний інтерес з точки зору практичного використання вміщений у цій роботі табличний і графічний матеріал, що відображає прогностичні оцінки найбільш значущих демографічних показників на довгострокову перспективу (до 2050 р.).

Рецензоване видання підготовлено професіонально, поєднує високий науковий рівень і стиль викладення матеріалів з належним їх мовно-літературним та художнім оформленням. Воно становить велику наукову і практичну цінність, є надзвичайно всебічним та вельми актуальним і, безперечно, знайде безліч вдумливих читачів у колі науковців, викладачів, політиків, фахівців із соціально-демографічних проблем та з державного управління.

*Ю.М. ПАХОМОВ,
Директор Інституту світової економіки і міжнародних відносин,
академік Національної академії наук України*

РЕЦЕНЗІЯ
НА МОНОГРАФІЮ Е.М. ЛІБАНОВОЇ
„БІДНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ: ПРИЧИНИ, МАСШТАБИ,
НАСЛІДКИ”²

На рубежі третього тисячоліття визначальними рисами соціально-економічного розвитку є динамізм, масштабність, багатовекторність змін у всіх сферах суспільного життя, що потребує модернізації соціальної політики. Одна з головних сучасних тенденцій соціального розвитку – інтенсивне зростання нерівності у розподілі доходів, поляризація суспільства на бідних і багатих. Бідність населення створює обмеження для розвитку економіки, гальмує проведення необхідних соціальних реформ, призводить до погір-

---

² Лібанова Е.М. Бідність населення України: причини, масштаби, наслідки...—К. КНЕУ, 2008. — 328 с.